

Inimene ja (lemmik)loomad III
Müüdid loomadest

Teesid

Korraldajad Eesti Folkloori Instituut, Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakond
Keeletoimetaja Luule Krikmann
Korrektuur Salle Kajak
Küljendus ja kujundus Liisa Vesik

Korraldatud ETF grandi 5117 raames.

Konverentsi toetab Eesti Kultuurkapital

EESTI KULTUURKAPITAL

ISBN 9949418429

Inimene ja (lemmik)loomad III

Müüdid loomadest

Esmaspäev 27. veebruar

9.30 – Hommikukohv ja avamine	
Poster: Piret Voolaid “Zoofloorseid aspekte eesti mõistatuste perifeerses aineses”	32
Ell Vahtramäe: Ülenurme Põllumajandusmuuseumi väljapaneku tutvustus.	
10.00 – Liina Paales “Koerad erivajadustega inimeste teenistuses: kurdid inimesed ja kuuldekoerad”	15
10.30 – Marju Kõivupuu “(Lemmik)loomad meie kõrval – ihatud ja vihatud”	12
11.00 – Ave Tupits “Pereloomapärimus”	27
11.30 – Eda Kalmre “Kass nahast välja – vana Münchhauseni jutu uus tulek”	10
Vaheaeg 12.00–12.30	
12.30 – Ellen Pärn “Lapsed, loomad ja muuseum”	18
13.00 – Ell Vahtramäe “Sind ainult palun, Leida, lüpsa leninlikult lehma...”	28
13.30 – Maarja Vaino “Nõiutud Tuks”	29
14.00 – Maris Saar “Inimene ja hobune”	21
Lõuna 14.30–15.30	
15.30 Max Linnamägi “Spanjel Parri”	13
16.00–19.00 Arutelu juhhib Janne Orro “Loomade praktilised vajadused”	
Kogumiku “Inimesed ja lemmikloomad” esitlus	
Sven Začeki fotonäituse “Tükike looduse mitmekesisusest” avamine	34
Esineb loomaarstist laulja Thea Kristal.	35

Teisipäev 28. veebruar

8.45 – Hommikukohv

9.00 – Maarja Kaaristo “ <i>Lehm longab nii, et karja ei või minna</i> . Vallakohtute protokollid koduloomade vigastamisest”	7
9.30 – Ülo Siimets “Kes tappis Eesti faasanid?”	25
10.00 – Mare Kõiva “Kui Stalin ärä kuuli”	11
10.30 – Loone Ots “Loomkangelased, inimeste lemmikud”	14
11.00 – Neeme Kahusk ja Kadri Vider “Koduloomad keelekorpuses”	9

Vaheaeg 11.30–12.00

12.00 – Külli Valk “Loomad antiikaja inimese elus ja mõttemaailmas”	31
12.30 – Enn Ernits “Majahaldja lemmikud ja vaenlased”	5
13.00 – Mall Hiimäe “Proteksiooni kujunemise mehhanismidest kahe kärplase näitel”	6
13.30 – Taive Särg “Millega tegeleb zoomusikoloogia?”	23

Lõuna 14.00–15.30

15.30–18.00 – Arutelu juhivad Janne Orro “Kulutused lemmikloomadele”

Kokkuvõtte seminarist

Majahaldjate lemmikud ja vaenlased

Enn Ernits

Ettekande esimeses osas käsitletakse enda kogutud ja kirjanduses leiduva ainese põhjal majahaldjat loomade kaitsjana ja vaenajana vadjalastel. Käsitletakse asjaomaseid nimetusi ja nende levikut. Mööda ei pääse majahaldja portreerimisest, sh nirgi, linnu ja putukana. Ühelt poolt jälgitakse haldja suhteid koduloomadega, eriti hobuse ja veisega, teisalt aga pererahvaga. Kirjeldatakse ja liigitatakse haldja pahategusid ning nende põhjusi. Vaagitakse võimalikke vene, läänemeresoome jm paralleele. Ettekande teises osas analüüsitakse peremees–haldjas teljel baltisaksa literaadi ja rahvaluuleteadlase Georg Julius Schultz-Bertrami (1808–1875) poolt avaldatud lugu vaenulikust majahaldjast Laadoga kandis.

Proteksiooni kujunemise mehhanismidest kahe kärplase näitel

Mall Hiemäe

Kärplaste seas on nirk e väikenirk (*Mustela nivalis*) ja kärp e suurnirk (*Mustela erminea*) ilmekas rahvausundiline esinduspaar mis tahes – olgu taime-, linnu- või loomariigist liikide seas. Mõlema liigi lähemasse kontakti sattumine inimesega on seosesse viidav nende olulise toiduobjekti – hiirlaste – asumisega hoonetesse, niisiis ei kuulu see ökoloogiline suhe ega pärimusliku kuvandi väljakujunemine siin mitte niivõrd küti-kalastaja kultuuri, kuivõrd maaviljeluse ja karjakasvatusega tegeleva rahvastiku kultuuri.

Nende liikide värvuse ja karvavahetuse omapära on olnud oluline eeldus kujutelmale nirkist kui karjahaldja kehastusest. Väga erinevate uskumuste taustal on idapoolses Euroopas (idaslaavlastel, ka Volgamaa sugulasrahvastel udmurtidel, maridel ja mordvalastel) domineerima jäänud proteksiooninõue nende liikide suhtes. Nii on ka eestlastel: nende liikide värvuse ja karvavahetuse omapära on olnud oluline eeldus kujutelmale nirkist kui karjahaldja kehastusest. Väga erinevate uskumuste taustal on idapoolses Euroopas (idaslaavlastel, ka Volgamaa sugulasrahvastel udmurtidel, maridel ja mordvalastel) domineerima jäänud proteksiooninõue nende liikide suhtes. Nii on ka eestlastel: läänepoolses Euroopas (piirialaks Soome, Eesti, Läti ja Leedu) on märksa tihedama kultuurivahetuse tulemusel pilt märksa kirevam, segunenud uskumustega majaanssi, nahkhiire, kärnkonna jts kohta, täheldatavad on demoniseerumisnäht. Lõuna- ja lääneslaavi rahvaste ettekujutuses domineerib Kesk-Aasia ning Aafrika kultuuriareali ja Vana-Kreeka kultuuri mõjustusel pilt kaunist pruudilooriga mõrsjast ning ketraneiuust. Nappe jälgi sellest kultuurikihistusest võib leida ka Põhjalast, sh soomlastelt ja eestlastelt.

Lehm longab nii, et karja ei või minna. **Vallakohtute protokollid koduloomade vigastamisest**

Maarja Kaaristo

Ettekanne keskendub inimeste ja nende koduloomade suhete negatiivsematele aspektidele, täpsemalt loomade vigastamise juhtumitele ja sellega seonduvale probleemideringile 19. sajandi Eesti külaühiskonnas.

Koduloomadesse, kes 19. sajandi teisel poolel majanduselus üha olulisemateks muutusid, suhtusid nende omanikud äärmise hoole ja ettevaatusega. Seega pole üllatav, et üsna levinud vallakohtusse pöördumise põhjuseks olid tihti kaebused koduloomade peksmise või vigastamise asjus. Vallakohtute protokollid on antud teema uurimisel hindamatuteks allikateks, protokolliraamatutes kirjeldatakse mitmesuguseid kohtuasju ja nende eellugusid sageli väga detailselt.

Ilmselt olulisim ongi niisuguste kaebuste majanduslik aspekt – enamik vaadeldud kohtuprotokollidest räägib hobuste, lehmade ning sigade, taluperes kõige tähtsamate ja muidugi ka kõige enam levinud majandusloomade vigastamisest. Ka seadus ei sätestanud eraldi karistust looma vigastamise eest, niisugused juhtumid kuulusid üldiselt omandi vastu sooritatud kuritegude alla. Õnnetus ei olnud üksnes kodulooma surm – ka tema vigastamine oli äärmiselt tõsine probleem, mis pere eluolu oluliselt võis mõjutada. Samas polnud majanduslikud kaalutlused kindlasti ainsateks põhjusteks, miks loomade vigastamise pärast kohtu poole pöörduiti. Loomad kuulusid koos talus elavate inimestega, haritud maade ja taluõuel asuvate hoonetega olemuslikult talu juurde, olles selle lahutamatu osa.

Loomade halva kohtlemisega seonduva probleemideringi olemasolu 19. sajandil ning ka selle mõningast teadvustamispuuet demonstreerib loomakaitsealaste asutamine sajandi lõpus. Loo-

makaitseelsete trükistest võib leida ka peamisi tooleaegseid probleeme. Ka ajakirjandus pööras loomade kohtlemisega seonduvale mõningast tähelepanu, kõige enam tegelesid selle temaatikaga isenesest mõista eelkõige talurahvale suunatud ajalehed.

Koduloomad keelekorpuses

Neeme Kahusk, Kadri Vider

Käesolevas ettekandes vaadeldakse, kuidas erinevate aegade kirjalikes tekstides tehakse juttu koduloomadest. Oma uurimuses kasutame Eesti Kirjakeele korpust ja eesti WordNeti.

Eesti Kirjakeele Korpus koosneb erinevatest aegadest valitud ilu- ja ajakirjanduslikest tekstidest. 1990ndate ja 1980ndate aastate korpused ulatuvad miljoni sõneni (tühikutega eraldatud tekstisõna), iga varasema kümnendi korpuse suurus jääb kaheksaja ja neljasaja tuhande sõne vahele.

Eesti WordNet on leksikaalsemantiline andmebaas, mis sisaldab üle 10 000 mõiste ja üle 15 000 literaali (märksõna).

WordNeti hierarhiline struktuur võimaldab leida terveid omavahel tähenduslikult seotud sõnade grupe. Teoreetiliselt on võimalik, et võttes mõiste 'koduloom' koos kõigi hüponüümidega (alammõistetega), saame kätte kõik koduloomad. Leitud koduloomade nimekirja põhjal teeme päringud kirjakeele korpuse eri ajastute alamkorpustesse.

Praktikas pole kõik siiski nii lihtne. Eesti keele puhul teeb analüüsi keerukamaks vormirikkus. Selleks, et lihttekstilise korpuse puhul kõiki vorme kaasata, lasime lemmad läbi morfoloogilise süntesaatori. Kõik vormid arvestatakse kokku, tulemus on arvutatud lemma peale.

Puht sõnastatistiliselt võiks ju näiteks vaadata, kui palju millised koduloomad missuguse aja korpustes esinevad, millised on nende naabrid lauses jpm.

Tulemuseks on kokku korjatud alamkorpus, mis võiks kajastada koduloomi keeles ja nendest kirjutamist – hea lähtematerjal lingvistile või ka rahvaluuleteadlasele, kes on lähemalt huvitatud kodulooma-teemast. Lisaks tulemuste esialgsele analüüsile vaatleme meetodi häid ja halbu külgi.

Kass nahast välja – vana Münchhauseni jutu uus tulek

Eda Kalmre

2005. aastal algatas Eesti politsei uurimise ühe Eesti maakonna ajalehes ilmunud artikli põhjal. Artiklis kirjeldati kassidelt naha üle kõrvade tõmbamise juhtumeid Pärnu linnas. Uuritavas artiklis väideti, et Pärnu linna ühes elamurajoonis tegid poisid kassile näkku T-kujulise löike ja lennutasid kassi, nõor saba küljes, katuselt alla, nii et nahk üle kõrvade maha tuli. Väidetavalt olevat niimoodi tapetud vähemalt kuus kassi.

Politsei uuringu tulemused ilmusid Baltic News Service'i uudisena pealkirja all „Artikkel kasside tapmisest põhines linnalegendil” (9. märts, 2005). Politsei pressiesindaja teatel sai uuritav artikkel alguse kahe tüdruku omavahelisest vestlusest, kus üks tüdruk oli sõbrannale rääkinud lugusid kassidest ja konnade täispuhumisest. Kuuldud õudusjutu rääkis teine tüdruk edasi oma emale. Neid hirmsaid lugusid tööks pidanud ema oli laste julmusest nii vapustatud, et kirjutas sellest kohalikule ajalehele artikli, mille põhjal kohalik politsei uurimise algataski. Politsei kinnitas, et oli vestelnud asjatundjatega ja selgitanud, et sel moel pole kuidagi võimalik loomadelt nahka nülvida.

Eelnev lugu põhineb uskumusel, et kui metsloomal sabast kinni hoida, võib loom hirmuga oma nahast välja hüpata. “Mees naelutab hundi saba puu külge” (ATU 1896) on üldtuntud rahvusvaheline valetamisnaljand, mida on nimetatud ka Münchhauseni jutuks. Ettekandes arutletakse jutustaja argumentatsiooni, jutu sotsiaalse konteksti ning rõhuasetuste üle kassidest jutustavates linnamuistendites.

Kui Stalin ärä kuuli

Mare Kõiva

Teise maailmasõja järgsetest muutustest maaelus jutustatakse, kasutades erinevaid stiilivõtteid, tegelasi ja teemasid. Käesolevas ettekandes vaadeldakse, kuidas esitletakse loomi ja loomade kaudu muutusi ühiskonnas ja lähemas ümbruses. Seesugustest võtetest osa kuuluvad kahtlemata Sherry Ortneri määratluse järgi täpsustavate sümbolite hulka:

Täpsustavad sümbolid annavad võimaluse töötada keerukate kontseptsioonide ja tunnetega, nii et nad muutuvad indiviidile arusaadavaks. Kui sümbol sellisel moel osadeks võetakse, saab kontseptsiooni teistele efektiivsemalt edasi anda. Täpsustavad sümbolid kategoriseerivad kogemusi ja maailma.

Sümbolite kõrval on oluline sageli huumor, millega antakse hinnaguid, kuid siiski ka kirjeldatakse sündmusi.

Ka sellest kassipujast või iihnpuul saia määnegi tähtsä tegeläne kas tsirkusõhn vai palvõmajahn vai võtt mõni prohffessor timä hindäle uurmisses ja tõestas, et neo kommunisti omma kassist arõnõnu (Räpina).

(Lemmik)loomad meie kõrval – ihatud ja vihatud

Marju Torp-Kõivupuu

Tallinna Loomaia kauaaegne direktor Mati Kaal on oma sõnavõttudes korduvalt rõhutanud, et mida tehiskumaks inimkond kujundab end ümbritsevat maailma, seda enam otsib ta selles keskkonnas kontakti loodusega – kasvatab toa- ja rõdutaimi, peab erinevaid lemmikloomi.

Aastatuhandete jooksul on loomadel inimese kõrval olnud täita väga erinevad rollid alates kaasaskõndivast kõhutäiest viljelusmajanduse algul ja lõpetades eksootiliste, võõrast looduskeskkonnast pärit olevustega ultramoodsate kodude minizoodes. (Lemmik)loom ei ole meile ainult sõbraks, kaaslaseks või staa-tussümboliks, vaid – mis seal salata – teinekord ka kodakondsete või naabrite hirmuks ning nuhtlusekski.

Delfi naistelehe lemmikloomade rubriigist jäi mõni aeg tagasi silma mureliku kodaniku, kasutajanimega Hädaline, kiri: “Tulin just köögist ja mida ma nägin – naabri lemmikud jooksevad minu kraanikausis, nimelt mu naaber peab nn hiidtarakaane. Küsimus selline – kas ma võin nad puruks litsuda või pean enne kohale kutsuma selle telekas näidatud suure kõvera ninaga onku, kes enda kohta ütleb MUNITSIPAAL POLITSEI?” (Sisestaja kirjaviis muutmata).

Missugust nõu Hädalisele anti, jäägu see ettekande lõpuks, “magustoiduks”. Ettekandes endas aga põgus ülevaade sellest, kuidas meie suhtumine (lemmik)loomadesse ja nende omanikesse on aegade jooksul muutunud.

Spanjel Parri

Max Linnamägi

Pärast pikki kõhklusid otsustasime võtta perre koera. Valik langes vene spanjelile, kuna olime kuulnud tema leebest ja sõbralikust iseloomust. Alati pole just kerge olnud, kuid tänaseks on koerast saanud meie pere tõeline liige.

Piltide juurde selgitan:

1. Kes on vene spanjel.
2. Miks Parri sattus operatsioonile ja paranemine.
3. Parri esimene sünnipäev.
4. Parri – hea sõber.

Loomkangelased, inimeste lemmikud

Loone Ots

Ettekanne keskendub looma kui kangelase kuvandile eesti-keelses ajakirjanduses esimesel iseseisvusajal. Näited on valitud ajakirjast Eesti Loomasõber (1934/35–1939), neid kinnitavad aja- ning dokumentaalkirjandusest võetud analoogid.

Loomakaitsjate jaoks oli ja on harjumuspärane kujutus inimkangelasest, kes päästab loomi, tavaliselt kurja peremehe käest ja/või eluohulikust olukorrast (nt hulkumine, nälg, eutanaasiaoht). Illustratsioonideks sobivad Viini kanaarilinnu (ELS 2/1936: 183) või Mustvee koolilapse (ELS 3/1935: 54) näited. Millised on aga loomakaitsja (kui inimese) silmis loomkangelased?

Laias laastus saaks ajakirjas esitatud näited loomkangelaste kohta jagada nelja rühma. Need on:

1. *Loomad, kes päästavad inimelu* (koer Prints USA, ELS 5/1935: 101). Esitatud näited on tavaliselt seotud laste ja vanade päästmisega, mis aitab sangarluse sõnumit võimendada. Kangelaslikkuse efekti tingib looma „inimlik” käitumine: ta mõistab ähvardavat ohtu ning kõrvaldab selle inimese kohalt. Nendes lugudes omistatakse loomale sageli „inimlik”, aga mõnikord isegi „üliinimlik” tarkus ja ettenägemisvõime.

2. *Loomad, kes osalevad sõjas* (tuvi Colonel Fearless Suurbritannias, ELS 3/1935: 59). Nende näidete puhul täidab loom inimese antud ülesandeid, tehes seda ekstreemses olukorras, nt tuleliinil, kangelaslikkuse tingib eneseületamine looma jaoks ülimalt stressirikas keskkonnas.

3. *Loomad, kes on peremehele „truud surmani”* (Aleksander II koer Mylord Venemaal, ELS 3/1935: 58–59). Kangelaslikkus väljendub valmisolekus surra peremehe eest, inimene usub, et loom manifesteerib: tema elul puudub mõte ilma armastatud peremeheta.

4. *Loomad, kes ei lepi vangipõlvega* (alpi kaljukotkas Eestis, ELS 1/1935: 11). Need on ainsad näited, milles inimene tunnustab looma püüdu elada oma loomaelu loomulikus keskkonnas ning hindab looma vabaduspüüet. Kangelaslikkuse moment tuleneb kas looma etteaimamatust suutlikkusest vangist välja murda või (taas kord) valmisolekust surra, seekord vabaduse nimel.

Kokkuvõttes on kõik ELS-s tutvustatud loomkangelased väga inimlikud. Nende käitumist seletatakse lähtuvalt inimkangelase stereotüüpidest. Kirjutajad näikse uskuvat, et loomi juhib inimlik kaastunne nõrkade vastu, patriotism, truudus, vabadusjahu. Ei vaadelda bioloogilisi tagamaid, instinkte. Pro-looma propaganda suhtes on see mõistagi hea: inimene sarnastab loomkangelast endaga, kangelane pole tavaline loom, vaid „lähedane mõistusega olend”. Samas ei väärtusta niisugused kangelasloomad looma ja inimese vahelisi erinevusi, ei luba loomal käituda looma moel.

Diskussiooniks jääb küsimus, kas loomade kangelaslikkus on ka tänapäeva meedia teema ning kuidas esitatakse ja karakteriseeritakse loomkangelasi nüüdisajal. Kas meie vahepeal tohutult arenenud teadmised kultuuri, sotsioloogia, psühholoogia, loomade käitumise jne alal tingivad uut tüüpi loomkangelase tekke? Kas sureb loomkangelase müüt lihtsalt välja või asendub mingi uue paradigmaga? Millisega?

Koerad erivajadustega inimeste teenistuses: kurdid inimesed ja kuuldekoerad. Teateid suulisest ajaloost

Liina Paales

Internetientsüklopeedia Wikipedia kohaselt kuulub termin *kuuldekoer* (inglise k *hearing dog*) assistentkoerte kategooriasse. Assistentkoerad jagatakse kolmeks rühmaks: juhtkoerad (pimedatele või vaegnägijatele inimestele), kuuldekoerad (kurtidele või vaegkuuljatele) ja abistuskoad (füüsilise puudega inimestele) (vt http://en.wikipedia.org/wiki/Hearing_dog). Terminid on minupoolsed ega ole eesti keeles ametlikult fikseeritud.

Kuuldekoerad eristavad näiteks ukselekoputust, uksekellaheli, suitsuanduri-, beebialarmi-, liiklusvahendite-, telefoni- või äratuskellaheliseid. Nad on valmis töötama ka kodust väljaspool, reageerides erinevatele sireenidele, tuletõrjealarmidele, selja tagant kiiresti läheneva inimese sammudele, nimehüüule ja paljudele muudele helidele. Suitsuandurisignaali või tuletõrjealarmi korral heidavad koerad hädaohule viidates lamavasse asendisse.

Esimese kuuldekoera õpetas välja Ameerika Ühendriikides audioloog Roy Kabat (American Humane Association), kes tegeles loomade väljaõpetamisega filmivõtete jaoks. Inglismaal hakati tegelema kuuldekoerte väljaõppega 1982. a. Eestis jäi samalaadne projekt soiku, minu andmetel Eestis kuuldekoeri hetkel ei treenita. Teistes maades eelistavad mõned kurdid kuuldekoeri tehnilistele abivahenditele (nt valgussignaali uksekellad jm alarmid, vibreerivad äratuskellad jt).

Vastavalt suulise pärimuse andmetele on varasematel aegadel kurdid pidanud tähtsaks, et majapidamises oleks koer. Kuna paarkümmend aastat tagasi puudusid mitmed tänapäeval elementaarseks saanud kuulmispuudega inimestele mõeldud abivahendid, siis oli just koer see, kes reageeris kurdile inimesele

kättesaamatutele helidele. Koer oli ka koduvalvur, andis märku ukse taga olevatest isikutest.

Kurdid jutustavad lugusid, kuidas perre võetud koer (või ka mõni muu koduloom) kohanes pereliikmete kuulmispuudega ja käitus vastavalt sellele. Järgnevalt toon mõned näited Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi elulugudekogus leiduva kurdi naise (sünd. 1923) jutustusest (EKM EKLA, F. 350, S. 277).

Lapsed, loomad ja muuseum

Ellen Pärn

Aastaid on Eesti Põllumajandusmuuseumis toimuvale suurüritusele „Tartu sügisnäitus ja tõuloom” palutud osalema talulapsi oma lemmikloomadega. Sellest ettevõtmisest kasvas välja võistlus „Parim noor lemmiklooma esitleja”, kus lapsed tulid rahva ette küll lehmade, vasikate, hobuste, varssade, lammaste, kitsede, aga ka erinevat liiki sulelistega. Lapsed pidasid esitlemisele toodud lemmikuid oma pere liikmeteks ja suurimaiks sõpradeks.

Meie esivanematel oli vanasti suhe koduloomadesse eelkõige praktilist laadi. Loomi peeti selleks, et saada liha, piima, villa, mune, ka nahka, harjaseid ja sulgi. Härgi ja hobuseid rakendati põllu- ning transporditöödel. Enamasti suhtuti loomadesse austuse ja lugupidamisega, kindlustasid nad ju perele toidu ning ülalpidamise. Kuid vaatamata praktilisele küljele, tekkis talus loomadega ka emotsionaalne side.

Mille poolest erineb lemmikloom koduloomast? Lemmiklooma eest hoolitsetakse temalt praktilist kasu saamata. Kui võrrelda lemmikloomade liigilist koosseisu maal ja linnas, siis on see vägagi erinev. Maal kujuneb lemmikuks tihtipeale just majapidamisele tulu toov loom, linnas on see mõeldamatu. Küsides linnalastelt, milliseid koduloomi nad teavad, vastatakse enamasti, et koduloomad on nende meelest need, keda saab vaid toas pida.

Eesti Põllumajandusmuuseumis oleme püüdnud just linnalastele erinevate ürituste kaudu selgitada kodulooma ja lemmiklooma mõisteid. Kõige toredamaks näiteks selles vallas on juba aastaid toimunud sügisnäitused, kus lapsed on oma lemmikutega tihti esinenud.

Ettekandes tulevadki vaatluse alla mitmed lood, kus peategelasteks on lapsed ja loomad suurüritusel „Tartu sügisnäitus ja tõuloom”.

1. Kaksikute lugu

See on lugu Tartumaal elavatest kaksikutest Virvest ja Varjest. Esimest korda tulid nelja-aastased tüdrukud pisikese maatõugu vasikaga sügisnäitusele 1996. aastal. Järgmisel aastal esitlesid kaksikud näitusel mõnepäevast vasikat. Lastel oli enne seda väga tõsine mure. Nad tahtsid nii väga esineda oma tulevase sõbraga, aga see ei soovinud kuidagi õigeks ajaks sündida. Tüdrukud käisid siis iga päev lehma silitamas ja palumas, et see kiiremini vasika ilmale tooks. Tark loom mõistis väikeste palujate soovi ja mõni päev enne sügisnäitust sündiski krapsakas pullvasikas ning kaksikute unistus täitus. Nad olid koos oma pisikese sõbraga näitusel väga õnnelikud. Virve ja Varje osalesid edaspidigi oma lemmikutega näitustel ja olid publiku poolt alati väga oodatud.

2. Röku lugu

Röku on ameerika dekoratiivsiga, kellega oli võimalus tutvavaks saada 2000. aastal. Ta oli siis 8-kuune väike armas notsu, kes elas Ülenurmel ühe korterelamu kolmandal korrusel perekond Nemvaltside kodus ja kuulus 9-aastasele Erlele. Tüdruk ja minisiga hoidsid teineteist väga. 2000. aastal oli Röku ja Erle elus tähtis sündmus. Rahvarohkel sügisnäitusel esinesid nad koos teiste laste ja nende lemmikutega. Rökuga oli võimalus veel uuesti kohtuda 2005. aastal.

3. Patriku lugu

Patrik oli väike varss, kes kaotas oma ema. Tänu 14-aastase Gerli hoolitsusele ja armastusele kasvas ta toredaks suksuks. Gerli jootis Patrikut lutipudelidest ja tegeles väikese hobuga terve suve. Varss kiindus tüdrukusse väga ja pidas teda oma emaks. 1999. aasta sügisnäitusel kõndisid nad lemmiklooma esitlusel toredasti koos ja viiekuune Patrik ei jäänud oma kasuemast sammugi maha. Neist olid lahutamatud sõbrad saanud.

Huvitavaid lugusid talulastest ja nende lemmikloomadest on teisigi. Need on südamlikud hetked, nähes, kuidas lapsed on tihti oma sõpradest tunduvalt väiksemad, aga saavad hoolealustega kenasti hakkama. Pole sugugi lihtne keset suurürituse saginat ja lärmi ehmunud loomadega toime tulla. See nõuab suurt vastastikust usaldust ja sõprust.

Inimene ja hobune

Maris Saar

Kuigi hobune on ajalukku tulnud n-õ vankri ees, tema esmane funktsioon oli seotud mobiilsusega, ja hiljem on teda kasutatud sõjaratsuna, ei olnud hobusel eestlaste muinasaegses ühiskonnas sõjaratsuna tähtsust. Eestis on hobune pikka aega olnud asendamatu tööloom.

Muinasajal oli loomade kasutamine uskumustega seotud rituaalides üsna levinud. Hobuseohver Eestis on seotud esivanematekultusega – hobune ohverdati peamiselt surnud peremehele/perenaisele (tema hingele) ning see erineb nt Rooma, India ja Iirimaa hobuseohvri rituaalist, kus selle läbiviimine pidi tooma heaolu tervele seisuslikule ühiskonnale.

Tänapäeval ei ole hobune tapaohvrina Eesti inimese jaoks mõeldav. Hobuse heaks on tema omanik/hooldaja nõus ise n-õ ohvreid tooma. Hobuse (häda)tapmist peetakse võikaks ja ebainimlikuks. Hobuse väärkohtlemist või õnnetut surmajuhtumit (mis üldjuhul on seotud inimese hoolimatu käitumisega hobuse suhtes, nt marutaudi juhtumid) käsitletakse põhjalikult internetiportaalides ja foorumites.

Rahvausundis näib hobune seotud olevat vee ja surma või teispoolsusega. Nt veehaldjas näkk ilmutab end sageli hobuse kujul; hobuse ohverdamine veejumalale; hobusega seotud surmaended – tema käitumisele pöörati erilist tähelepanu siis, kui majas oli haige, aga ka matuste käigus.

Tänapäeval on hobusega seotud surmaended minetanud oma aktuaalsuse, sest hobust kasutatakse väga vähe töölooma või liikumisvahendina. Küll aga usutakse hobuseid ette tundvat nt looduskatastroofe.

Tänapäeval seostatakse hobust pigem meelelahutuse, eriti spordiga. Kui vanasti oli loomulik, et igas talus on hobune,

siis tänapäeval peetakse hobuse omamist n-ö rikaste lõbuks.

Hobumaailmas on tavaks öelda, et on olemas normaalsed inimesed ja hobuseinimesed – nende „inimrühmade” uskumused on mõneti erinevad. Nn normaalsete inimeste seas on levinud arvamus, et hobune on suur loom, kes lööb ja hammustab. Oluliseks rühmaks hobuseteemalise kaasaegse folkloori kandjatest on noored tütarlapsed – pea kõik tüdrukutest on mingis vanuses hobustega/ratsutamise kokku puutunud (levib müüt, et see on seotud naiste seksuaalsuse kujunemisega), kuid tegelema jäävad selle alaga siiski vähesed.

Nii inimese kehale kui vaimule arvatakse hobusel olevat hea mõju (hipoteraapia). Õnnesümbolina on laialt levinud hobuseraud.

Millega tegeleb zoomusikoloogia?

Taive Särg

Meil on koer, kes armastab puhkpillide saatel – ulguda/laulda. Kas koera soov muusikale kaasa häälitseada on võrreldav inimese sooviga tuttavatele lauludele kaasa laulda? Või meenutab puhkpilli hääli koerale üksnes muistsete liigikaaslaste ühist ulgumist metsas kuulvalgel, millel pole muusikaga seost? Kas inimese ja koera soovid koos liigikaaslastega häälitseada on erinevad või tuleb erinevus pigem inimese kultuurikonventsioonist pidada enda häälitsemist lauluks ja koera oma ulgumiseks? Nende ja teiste sarnaste küsimuste kaudu olen jõudnud zoomusikoloogiani.

Tutvustan ettekandes loomade muusikataoliste häälitluste uurimist. Teoreetiliseks aluseks on eelkõige etnomusikoloogia ja zoomusikoloogia alased tähtteosed “How musical is a man?” (Blacking 1976) ja selle parafraasina pealkirjastatud “How musical is a whale?” (Martinelli 2002). Peatun järgmistel punktidel: 1) mis on zoomusikoloogia; 2) kas mõningaid loomade häälitlusi ja tegevusi võiks pidada muusikaks; 3) minu koera muusikalised häälitlused, mis ajendasid mind tegelema käesoleva teemaga.

1) Zoomusikoloogia on kõige üldisem teadus loomade muusikalise tegevuse uurimiseks, antropomusikoloogia ehk inimeste muusika uurimine on vaid üks osa sellest. Siinkohal tähistatakse nimetusega “loomad” üht rühma elusolendite üldises viisikjaotuses: loomad (k.a inimesed), taimed, seemned, bakterid ning ainuraksed ja vetikad. Antropomusikoloogia lähimaks tegelikuks vasteks on etnomusikoloogia – teadus, mis uurib erinevatesse kultuurirühmadesse kuuluvate inimeste muusikat seoses selle kontekstiga. Ka mitmesuguste elusolendite, eriti lindude häälitluste uurimine on olnud etnomusikoloogide uurimisala. Zoomusikoloogia otseseks eelkäijaks oli zoosemiotika, mille nimetas selliselt 1963. a Thomas Sebeok. Zoosemiotika ana-

lүүsib loomade kommunikatsiooni neljal tasandil: kinesteetika, muusikalised märgid, piktograafilised märgid, arhitektuurilised märgid; uurides muu hulgas esteetilise meele olemasolu loomad. Loomade muusika uurimist tähistatakse alates 1983. aastast François Bernard-Mâche poolt kasutusele võetud terminiga „zoomusikoloogia”. Dario Martinelli (2002: 7) määratluse järgi zoomusikoloogia uurib “heli esteetilist kasutamist loomade vahelises kommunikatsioonis”.

2) Loomade muusikaliste avalduste nimetamine inimtegevusest pärinevate mõistetega võib olla antropomorfiseerimine, kuid jääb ka võimalus, et tähistatakse olemuslikult tõesti sarnaseid nähtusi. Etnomusikoloogias kasutatakse sageli John Blackingist (1976: 3) lähtuvat muusika määratlust: muusika on inimlikult korrastatud heli. Selle definitsiooni järgi ei saa loomade muusikataolisi hääliitsusi lugeda muusikaks. Siiski ei kehti John Blackingi definitsioon ühtemoodi igasuguse inimeste tehtud muusika kohta, sest esineb olukordi, kus ühe kultuurirühma liikmed ei pea muusikaks helisid, mis on muusika teise kultuurirühma arvates. Jean-Jacques Nattiezi arvates on muusika määratlemisel oluline, et mingi kultuuriliselt kokkukuuluv inimrühm peaks seda muusikaks. Dario Martinelli peab viimase määratluse puuduseks muusika olemasolu sõltuvusse seadmist muusika (või selle alaliigi) kontseptsiooni olemasolust.

Dario Martinelli väldib loomade muusika uurimisel mõistet “muusika”, eelistades sellele väljendeid “esteetiline” ja “muusikaline”, mis võimaldavad avaramat tõlgendust. Mõistet “muusikaline” iseloomustavad põhitunnused on 1) muusikaheli tekitamisele omane kontekst, 2) kavatsus tekitada muusikaheli, isegi kui puudub vastav teadvustatud kontseptsioon (Martinelli 2002: 152). Zoomusikoloogias uuritakse etnomusikoloogia eeskujul muusikat eelkõige kolmel tasandil: 1) heliline: muusika struktuurid, 2) käitumuslik: protsessid 3) meel: muusika kogemise emotsionaalsed ja intellektuaalsed vormid.

Kes tappis Eesti faasanid?

Ülo Siimets

1984. aastal algas Nõukogude Liidus suur abimajandite loomise periood.

NLKP KK võttis vastu otsuse, et iga tööstusettevõtte peab tootma, vastavalt töötajate arvule, teatud koguse liha. Eesti oli tol ajal liha tootmises ühe elaniku kohta Nõukogude Liidus esikohal. Meil toodeti palju nii kana-, looma- kui ka sealiha. Vaatamata sellele olid poed lihast ja vorstist aeg-ajalt tühjad, sest kõik läks suurele kodumaale. Eesti vorsti oli võimalik tihti saada Moskva toidukauplusest ja harvem meie endi omast. Tartu Metsakombinaatki sai käsu rajada abimajand. Käesolev ettekanne vaatleb, kuidas ülesanne täideti, mida otsustati toota ja kuidas 1980. aastatel sedalaadi plaani elluviimine õnnestus.

Vanade metsavahtide ja metsaülemate juttudest oli teada, et nende vanematele või vanavanematele anti mõisavalitseja poolt kätte faasanimunad ja nad pidid laskma hauduval kanal faasanitibud välja haududa. Jahifaasaneid kasvatati Eestis poolmet-siku jahilinnuna juba 19. sajandi teisest poolest alates, eriti edukalt Saaremaal, Vigalas, Väänas. Oli ka teada, et faasanid elavad Soomes vabalt looduses ja Leedus kasvatatakse neid farmides. Pärast nõupidamist linnukasvatajate R. Mändmetsa ja H. Tikuga langes valik faasanite kasuks.

Jahifaasan elutseb kohtades, kus on tihe taimestik, mis annab neile varju ja toitu. Linnud vajavad ka vett. Täiskasvanud faasanid on vähenõudlikud ja elavad kruusa, liiva ning varikatuse olemasolul kergesti üle külma ja lumerohke talve. Hukatuslikult mõjub neile paks lumevaip, kui varikatuseid ei ole ja nad ei saa kätte liiva ning toitu. Aklimatiseerumisega probleeme ei ole. Jahifaasani eelistatumad elupaigad on lammimetsad, võsastikud, kõrkjastikud ja roostikud veekogude lähedal. Mida tihedam põõsastik, seda parem. Inimesi lind ei karda. Vanade met-

sade raie ja nende asendumine võsaga mõjub liigi populatsioonile soodsalt.

Tartu Rajooni Arhitektibüroo koostas erakordselt kiiresti Leedu eeskujul faasanifarmi projekti ja õpilasmaleva komandör Raul Mäesalu "must" tudengimalev koos Tartu Metsakombinaadi ehitusbrigaadiga ehitas selle järgi farmi. Afganistani sõja veterani abiga saadi ENSV NLKP Keskkomitee soovitusel Põllumajandusministeeriumist vajalik jõusööda limiit.

1987. aastal oli Tartu Metsakombinaadil faasanite tõukari 3500 linnuga. 1987. aasta kevadel munesid faasanid planeeritud 20 000 muna asemel 28 000 muna. Just siis ühendati Tartu Metsakombinaat Tartu Mööblikombinaadiga ja moodustati Metsatööstuskoondis Tarmeko.

Pereloomapärimus

Ave Tupits

Lugusid loomadest on räägitud ja kirjutatud palju. Loomad on tegelased rahvajuttudes, loomad on tihti peategelased ka lihtsalt omavahelistes jutuajamistes. Kui muinasjutud, muistendid ja muudki jutukillud on folkloristide tähelepanu all olnud pikka aega, on lood lemmikloomadest uus nähtus, mida uurida võiks.

On ammu teada, et iga võõraga võib rääkida ilmast ja tervisest, kuid võõraga aitab teinekord jutujärjele lemmikloomade teema, eriti kui mõlemal lemmikud parasjagu kaasas. Sedalaadi info- ja kogemusevahetust võib vaadelda ka kui pärimusevahetust. Arvatavalt rohkem on loomad jututeemaks lähemas pereringis.

Koos esimese kassiga tulid ka minu perre lood loomadest, mida oleme uhkuse ja rõõmuga rääkinud nii omavahel kui võõrastele, nii loomapidajatele kui neile, kellel kodus lemmikuid ei ole. Oma ettekandes vaatlen 18 aasta jooksul toimunud ja jutustatud lugude tähtsust perele ja nende lugude mõningaid tunnuseid. Loomalugude osa omavahelises suhtluses ei pruugi olla väga suur, kuid nad võivad olla üheks sidemeks, mis perekonna teatud hetkedel kokku liidab, ning olla ka teatavateks ajaloo ja pereelu arengu verstapostideks. Lugude sisse põimuvad ju nii mõnigi kord olmelised elemendid, elukohavahetus, erinevad aistingud ja muljed. Nii on lemmikloomapärimus ka perepärimus.

Esmaspäev 27. veebruar, 13.00

Sind ainult palun, Leida, lüpsa leninlikult lehma...

Ell Vahtramäe

Nõukogudeaegsetest töövõitudest ja töökangelastest on laule (paroodiaid), pajatusi, anekdoote. See on eestlaste rahvalik käsitlus teemast. Vastukaaluks eksisteeris ka ametlik lähenemine: töökangelase tiitel, sellega kaasnevad soodustused, autasud, positsioon. Kahe äärmuse vahele jäi reaalne töötegija. Kui palju tegelikult temast sõltus? Kuidas samades tingimustes peetud ühe talitaja lehmad said anda kordades rohkem toodangut kui teise omad? Kes on tänapäeval tootjad ja kangelased? Milline oli ja on looma koht tootmisprotsessis? Vastuseid otsin paari viimase aasta kogumismatkadel tehtud intervjuudest, kaasaegsete gasivaadetest nõukogude aega ja ajakirjandusest.

Nõiutud Tuks

Maarja Vaino

Juhan Jaigi novellis “Nõiutud Tuks” tahab koer saada inimeks ning pöördub oma mure lahendamiseks muidugi ravitsejanõia poole.

Seoksin selle ravitseja kujundi pisut nagu tänapäevase veterinaariaga, loomameditsiiniga, ning vaatleksin veterinaare oma moodi lausujatena, kes loomadega rääkida oskavad.

Ravitseja-kujundi juured on väga vanad, pärit tõelisi müüte täis maailmast. Selles müütilises maailmas olid eelkõige šamaanid need, kes loomakesta võttes, tootemloomaga samastudes võisid siseneda omamoodi teise ilma ning seal vaimsel tasandil haigust ravida. Selline teise vormi võtmine toob mõttesse *mimesise*, mis omakorda seondub esmaselt alati loodusega, loomadega, kes püüavad millegi jäljendamise kaudu päästa ennast surma eest.

Teise liigi – loomade – kujutised on ammustest aegadest olnud ka inimeste jaoks vahend end väljendada. Imiteerimine kui viis teist tundma õppida või ära tunda sisaldab endas “teist”, kes on võõras ja tundmatu. Võõras on alati midagi ohtlikku ja etteennustamatut ning sageli on just metsloomad need, kes on seda võõrast sümboliseerima pandud.

Ka hunt on kinnistunud kui eriline varjukuju, pimeduses peituv oht. Eesti muistendites on hundi kuju seotud pimeduse ja teispoolseusega libahuntide ja kurjade hiiekoerte näol.

Sellegipoolest on hundid nii mõneski kultuuris, näiteks mitmel pool Aasias, Kreekas, Tšetšeenias, ka uhkuse ja võimu sümboliks, andes meile nii kaks hundikuju – hea hundi ja halva hundi. Huvitaval kombel on ka eesti kirjanikul Juhan Jaigil kaks hundipoeemi, millest üks kujutab verejanulist kiskjahunti ning teine sõbralikku, tarka ja head hunti. Ning hundist on aretatud meie inimese parim sõber koer, kes samuti esindab omamoodi

head hunti.

Inglise luuletaja Ted Hughes ning eesti kirjanik Juhan Jaik on mõlemad olnud väga mõjutatud oma kodukoha loodusest ning mütoloogiast. See avaldub ka nende loomingus. Ted Hughes nägi sarnaselt ravitsejaga ka luuletajas šamaani, kes oma luules esinevate kujundite kaudu maailma n-ö "lausuda", ravida saab. Et ta kasutas selleks väga sageli just hundi-kujundit, loob see omakorda tiheda seose loomamütoloogiaga.

Kuidas kirjandus, kirjaniku roll ja loomakujundite kasutamine meie maailma mõjutab ning erinevaid vorme võtab, ongi ettekande teema.

Loomad antiikaja inimeste elus ja mõttemaailmas

Küllli Valk

Ettekande eesmärgiks on tutvustada loomade osa antiikaja inimeste elus (vanakreeka ja vanarooma kultuuris I aastatuhandest eKr – 2. saj pKr) ning anda ettekujutus loomadega seotud kujutelmade rikkusest inimeste mõttemaailmas. Vaatlen, kuidas peegeldub inimeste ja loomade suhe Kreeka rikkalikus müüdivaramus.

Käsitlen põgusalt inimeste ja loomade praktilist suhet, milliseid koduloomi kasvatati, milliseid kariloomi peeti tähtsamaks ning millised on erinevused suhtumises koduloomadesse võrreldes tänapäevaga. Vaatlen, millised loomadega seotud sotsiaalsed nähtused ilmnevad mütoloogias. Uurin, milline oli inimese suhe metsloomadega antiikajal, kas ka antiikaja inimene vajas lemmiklooma kultuuri ja keda peeti antiigis sobivaks lemmikloomaks.

Suuremat tähelepanu pöörasin loomade tähendusele inimeste mõttemaailmas. Millist mõju avaldas see inimeste igapäevaelule ja kultuurile nii maal kui linnaruumis? Vaatlen, kuidas on mütoloogias kujutatud kolmiku loom–jumal–inimene suheteringi. Kas tõesti pole säilinud jälgi loomade kultusest, totemismist või šamanismist kreeka mütoloogias? Kas vanakreeka jumalad olid loomult loomad? Mis tähendus oli jumalate tunnusloomadel ja miks ilmutasid jumalad end aeg-ajalt loomadena? Milliste ohvriloomade kaudu suhtlesid inimesed jumalatega ja kas *patuoinas* oli loom või inimene? Kas ka inimene varjas end looma maski taha ja kes kandsid loomanahku? Milliseid stereotüüpe seostati loomadega, mida arvasid loomadest antiikkirjanikud ja milliseid loomi löi antiikinimese fantaasia?

Zoofolkloorseid aspekte eesti mõistatuste perifeerses aineses

Piret Voolaid

Ehkki inimene on bioloogilise evolutsiooni teel loomariigist eris-
tunud, on ta jäänud sellega väga tihedalt seotuks. Inimese ja
loomariigi vahelistest vaimsetest sidemetest annab tunnistust
rikkalik loomateemaline zoo folkloor, mis on esindatud kõigis
klassikalistes folkloorižanrides, sealhulgas mõistatustes. Käes-
oleva ettekande huviorbiidis on kolm populaarsemat eesti mõis-
tatuste nn äärealaks peetavat all•anrit (keerdküsimused, liit-
sõnamängud ja piltmõistatused), milles tegelaskujude või tee-
made järgi rühmitades esildub selgesti zooloogiline aspekt.

1. Küsisõnalise või küsisõnaühendilise algusvormeliga keerd-
küsimustes (u 25 000 üleskirjutust, nt: *Millal võib hiir rohkem
kaaluda kui elevant? Kui kaal on rikkis.*) moodustavad tegelas-
kujude järgi kõige suurema sisulis-temaatilise alajaotuse loo-
mariigi esindajad, kelle seas leidub tegelasi eksootilistest ele-
vantidest tülikate lutikateni.

– Tegelaste järgi suurim rühm on 1960. aastate algul USA-s sün-
dinud ja rahvusvaheliselt levinud absurdihuumoril põhinevad
elevantinaljad ehk elevantiküsimused, milles esinevat elevanti-
metafoori on tõlgendatud nii maagilise kui ka jõu ja tugevuse
sümbolina ning seostatud rassistlike tagamaade ja neegrite ko-
danikuõiguste aktualiseerumisega 1960. aastate Ameerikas.

– Keerdküsimustes väljendatav erootiline mõõde esildub just
inimemele jaoks väljakujunenud stereotüüpsetes paralleelides –
antropomorfistlikus/zoomorfistlikus kujundikasutuses on tihti-
peale kahele inimsugupoolele omistatud emas- ja isasisendi
omadusi ja võimeid ning ka vastupidi. Eriti ilmneb see võrdlus
seksuaalset värvingut kandvates naljaküsimustes, näiteks ku-
kest ja kanast, pullist ja lehmast, kuldist ja emisest.

2. Liitsõnamängulised mõistatusküsimused ehk liitsõnamängud (u 5000 üleskirjutust, nt: *Missugused konnad ei krooksu? Ülikonnad; Missugust vorsti ei sööda? Laiskvorsti.*) algavad enamasti algusvormeliga missugune? või milline?, kuid ei nõua ootuspäraseks vastuseks mitte tavapäraselt neile küsisõnadele vastavat omadussõna, vaid enamasti hoopiski liitnimisõna. Produktiivsemaid sõnarühmi, mille kaudu eesti liitsõnamänge (ja kvaasiliitsõnamänge) tihti üles ehitatakse, on somaatilise leksi-ka kõrval loomanimetused. Kõige enam loomanimedel põhinevaid konstruktsioone (u 400 üleskirjutust) on loodud põhisõnadesga konn (nt ülikonnad, kogukonnad, kihelkonnad), kukk (nt kirikutornikukk, püssikukk, riukukk), koer (nt hiirekoer), kurg (nt adrakurg), vares (nt hädavares) ja kass (nt vihmakass, pajukass).

3. Puhtgraafilist folkloori esindavad piltmõistatused (u 7300 üleskirjutust, nt

Mis on pildil?

Vanaeit veab kitse, aga ainult nõõr mahtus pildile.), mille küsimuspoole moodustab paberile joonistatud (tavaliselt raamitud) minimalistlik pilt koos selle juurde esitatud küsimusega *Mis on pildil?*⁴ Vastuseks on aga pildil oleva nähtuse, eseme, tegevuse, olukorra ühe sõna või lausena antud kirjeldus. Tegelasena esinevad vähemalt pooltes piltmõistatuses loomad, kelle hulgas on nii eksootilisi (kaelkirjak, elevant, kaamel, krokodill, sebra, ninasarvik, eesel, ahv) kui ka kodumaiseid olendeid (karu, kass, koer, lehm, hobune, kits, siga, rebane, jänes, kukk, kana). Pilt kujutab looma iseloomulikku tunnust (kaelkirjaku pikk kirju kael, jänese pikad kõrvad, elevandi lont jne).

Tekstinäited pärinevad internetiandmebaasidest „Eesti keerdküsimused” (www.folklore.ee/Keerdkys), „Eesti (liit)sõnamängud” (www.folklore.ee/Sonamang) ja „Eesti piltmõistatused” (www.folklore.ee/Reebus).